

Քրիստոնեական և մուսուլմանական մշակույթների երկխոսության որոշ հիմնահարցեր

Հ. Քոչարյան

Իսլամի և քրիստոնեության փոխադարձ շփումները սկսում են դեռ իսլամի ծագման և տարածման առաջին օրերից: 7-րդ դարի Արաբական թերակղզու բնակչությունը ծանոթ էր այնպիսի միաստվածական կրոնների, ինչպիսին էին հրեականությունը, քրիստոնեությունը և միաստվածության տեղական տարատեսակ հանիֆիականությունը:

Իսլամի և քրիստոնեության փոխադարձ շփումների պատմությունը դարերի ընթացքում արձանագրել է լարվածության, թշնամանքի, պատերազմի, պայքարի և համագործակցության ու խաղաղ համակեցության շրջաններ: Մակայն պետք է արձանագրել, որ այն, ինչ այսօր ընդունված է անվանել երկխոսություն, որջ միջնադարում, ինչպես նաև նոր և, որոշ վերապահումներով, նորագույն ժամանակաշրջանում, եղել է մշակույթային արժեքների ինքնաբուխ փոխանակման գործընթաց:

Արդի փուլում իսլամի և քրիստոնեության միջև երկխոսությունը¹ հիմնականում ընկալվում է որպես գիտակցված կողմորոշում դեպի համակեցություն և փոխընկալում: Ընդհանրապես, երկխոսությունը մեկից ավելի սուբյեկտների միջև տեղի ունեցող կոմունիկատիվ ակտ է, որի մեջ ներգրավված սուբյեկտներից յուրաքանչյուրը ընդունում է դիմացինի՝ «ԱՅԼ» լինելու իրավունքը: Նման մոտեցման պարագայում է միայն հնարավոր խոսել կառուցողական հարաբերությունների կայացման մասին: Ի հավելումս վերը նշվածի՝ կոմունիկատիվ ակտի կայացման համար նաև անհրաժեշտ է, որ կոմունիկացիայի մեջ ներգրավված սուբյեկտները խոսեն առավելագույն ընդհանրություններ ունեցող «բառարանով»²: Այսինքն՝ նրանց բառարաններում առկա «իմաստները» պետք է լինեն հնարավորին չափ մոտ և կրեն համարժեք իմաստային ծանրաբեռնվածություն:

¹ Իսլամի և քրիստոնեության մասին խոսելիս պետք է հիշել, որ թե՛ առաջինը, և թե՛ երկրորդը միատարր համակարգեր չեն և նրանցից յուրաքանչյուրը բաժանված է տարատեսակ հոսանքների, շարժումների և աղանդների: Մուսլիմ հողվածում գիտակցաբար անդրադարձ չի կատարվում բոլոր այդ ուղղությունների փոխհարաբերությունների մասնավոր դրսևորումներին, քանի որ մեր ուսումնասիրությունը նվիրված է իսլամի և քրիստոնեության միջև երկխոսությանը խոչընդոտող խնդիրների վերաբերյալ տեսական հարցադրումների ձևակերպմանը:

² «Բառարան» եզրը օգտագործվում է լայն իմաստով, որը ներառում է ցանկացած նշանային և իմաստային համակարգեր:

Իսլամի և քրիստոնեության պարագայում ընդհանուր բառարանի բացակայության մասին վկայող վառ օրինակ է 1976 թ. Տրիպոլիում կայացած միջկրոնական հեղինակավոր համաժողովի ընթացքում կաթոլիկ վանականի կողմից արտահայտած այն կարծիքը, որ նա մուսուլմանների նման հավատում է միակ Աստծուն և խնդիր չի տեսնում ճանաչել Մուհամմադին՝ որպես Նրա մարգարե: Հաջող օրը մուսուլմանական հիմնական պարբերականները գրեցին, որ կաթոլիկ վանականը իսլամ է ընդունում: Խնդիրն այն էր, որ կաթոլիկ հոգևորականը իր արտահայտած խոսքում մուսուլման բարձրաստիճան կրոնավորների ներկայությամբ, ըստ էության, արտասանել է «շահադան» (Չկա աստված բացի Ալլահից և Մուհամմադն է նրա մարգարեն), ինչը հանդիսանում է առաջին քայլը իսլամ ընդունելու համար:

Պատմության կտրվածքով իսլամի և քրիստոնեության միջև փոխհարաբերությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն հիմնականում կրել է բանավիճային բնույթ: Այս ոլորտում միջնադարյան բանավիճային գրականության հիմնական ձևավորողն է եղել Հովհաննես Դամասկոսցին (7-8-րդ դդ), որը իր «Ակունք իմաստության» («Ակունք գիտելիքի») գրքի «Հերետիկոսությունների (աղանդների) մասին» գլխի մի ստվար մասը նվիրել է իսլամի հիմնադրությունների և դրանք կրողների հետ բանավեճին: Բանավիճային հետաքրքիր նյութ է պահպանվել նաև հայ մատենագիրներ Մեբեուսի և Կաղանկատվացու մոտ:

Ինչևիցե, եթե փորձենք իսլամի և քրիստոնեության շփումների վերաբերյալ միջնադարյան բանավիճային նյութը համակարգել, ապա այն կարելի է առանձնացնել չորս հիմնական թեմատիկ խմբերի: Այսպիսով, միջնադարում քրիստոնեական հեղինակների հիմնական ջանքերը ուղղված էին ցույց տալու, որ.

- (ա) քրիստոնեության հետ համեմատած՝ իսլամը կայացած համակարգ չէ,
- (բ) Մուհամմադի մարգարեական հավակնությունները անհիմն են,
- (գ) մուսուլմանների հավակնությունները առ այն, որ Ղուրանը Աստվածային խոսք է, հիմնավորված չեն և
- (դ) մուսուլմանների ապրելակերպը անբարո է:

Ի հակադրումն սրան՝ ոչ քրիստոնեական դաշտից դիտելիս ձևավորվում է մեկ այլ պատկեր, որտեղ էլ անհասկանալի և բացասական նշանով է ընկալվում քրիստոնեականը: Այս առումով հետաքրքիր օրինակներ են 11-12-րդ դարի մուսուլման հեղինակ Ուսամա իբն Մունկիդի (1095-1188թթ) հիշատակումները իր «Քիթաբ ալ-Իթիբար» գրքում, որտեղ նա իր կյանքից բերված

բազմաթիվ պատմություններով մատնանշում է ֆրանկների (խաչակիրների) «անկիրթ», «անբարո» պահվածքի և ապրելակերպի մասին:

Վերը շարադրվածից կարելի է տեսնել, որ անգամ միջնադարում՝ Հովհաննես Դամասկոսցու և Իբն Մունկիդի միջև ընկած չորս դարյա բանավիճային ժանակահատվածում, հնարավոր չի եղել մշակել ընդհանուր բառարան և երկու առանձին արժեհամակարգերի կրողները շարունակել են խոսել յուրաքանչյուրը իր «գործիքով», որը անհասկանալի է մնացել դիմացինի համար: Նույն գործընթացը շարունակվել է նաև ավելի ուշ միջնադարում և, ըստ էության, իսլամի և քրիստոնեության փոխշփումները մնալով բանավիճային դաշտում ու չտեղափոխվելով երկխոսության դաշտ, գրեթե նույն խնդիրների ակտուալությունը ժառանգել են նաև նոր և նորագույն ժամանակաշրջաններին: Բանավեճի հիմնական նյութը վերաբերում էր Մուսամմադի մարգարեության իսկությանը և Ղուրանի ասվտածատուր լինելուն:

Պետք է նշել, որ կրոնական երկխոսության գործում բավականին շատ միջոցառումներ է իրականացրել կաթոլիկ եկեղեցին, որը իսլամի և քրիստոնեության միջև երկխոսությանը նվիրված բազմաթիվ համաժողովներ, գիտաժողովներ և կյոք սեղաններ է կազմակերպել: Դեռ 1965թ Վատիկանի երկրորդ համաժողովում ընդունվեց հայտնի «Nostra aetate» փաստաթուղթը, որը նվիրված էր կաթոլիկ եկեղեցու վերաբերմունքին և դիրքորոշմանը ոչ քրիստոնեական կրոնների վերաբերյալ և որոշակի հստակեցում մտցրեց իսլամի և կաթոլիկ քրիստոնեության միջև հարաբերությունների մեջ:

Ժամանակակից եվրոպական (ընդհանրական մոտեցմամբ՝ արևմտյան) դիսկուրսում իսլամի և քրիստոնեության փոխհարաբերությունը արտահայտված է «իսլամ-արևմուտք» հարթությամբ, որտեղ «իսլամ» եզրով ընդունված է առանձնացնել իսլամական արժեհամակարգի վրա հիմնված հասարակությունները՝ չառանձնացնելով իսլամի մեջ տեղ գտած բազմատեսակ ուղղությունները, հոսանքները և շարժումները, իսկ «արևմուտք» եզրով առանձնացվում են բացառապես քրիստոնեական արժեհամակարգի վրա հիմնված հասարակություններ:

Առաջինը, որը առանձնանում է այսօր իսլամ-արևմուտք դիսկուրսում, վերաբերում է «կոմունիկացիայի» մեջ ներքաշված սուբյեկտների ասիմետրիկ փոխհարաբերություններին, որոնք իրենց հերթին արտացոլում են գլոբալացվող աշխարհում ուժերի ասիմետրիկությունը: Ասիմետրիկությունը կանխորոշում է նաև այս դիսկուրսի բնույթն ու բովանդակությունը: Մի արժեքային համակարգի կողմից արժեքների ասիմետրիկ պարտադրանքը մեկ այլ արժեհամակարգին, որի համար դրանք բացատրված չեն կամ էլ պարզապես ան-

բացատրելի են սեփական բառարանի միջոցով, ծնում է նաև ասիմետրիկ պատասխան. պայթում են երկնաքերեր, մետրոներ, ավտոբուսներ և այլն:

Իսլամ-Արևմուտք հարաբերությունները բազմակողմ և բազմաշերտ են: Խնդիրն այն է, որ այս բազմաշերտությունն ու բազմակողմանիությունը իր բովանդակային մասով կտրուկ տարբերվում է՝ կախված այն հանգամանքից, թե որ դիրքից ենք նայում այս հարաբերություններին՝ իսլամի, թե՞ Արևմուտքի:

Իսլամի և Արևմուտքի միջև հարաբերությունները ժամանակակից եվրոպական դիսկուրսում բաժանված են մի քանի ոլորտների: Դրանք են՝ երկխոսություն կրոնական, տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և հասարակական բնագավառներում: Արևմտյան տեսակետից սա բավականին օրինաչափ և հասկանալի բաժանում է, քանի որ արևմտյան տիպի հասարակություններում այս ոլորտները առանձին են, ինչը չի կարելի ասել իսլամի պարագայում: Իսլամական արժեքային համակարգի վրա կազմակերպված հասարակության մեջ այս ոլորտները առանձին չեն և միշտ ունեն իսլամ ինդեքսը (այսինքն՝ կրոնական^{իսլամ}, տնտեսական^{իսլամ}, սոցիալական^{իսլամ}, քաղաքական^{իսլամ} և հասարակական^{իսլամ} ոլորտներ): Սա իր հերթին վկայում է, որ այս երկխոսությունը իրականում դատապարտված է ձախողման, քանի որ բաղկացուցիչ տարրերը համահավասար չեն, ինչը իր հերթին նույնպես ընդհանուր բառարանի բացակայության արդյունք է:

Ընդհանրապես, պետք է ընդունել մի կարևոր հանգամանք. իսլամական և արևմտյան արժեհամակարգերը մշակել են հասարակության կազմակերպման իրենց ուրույն մոդելները, որոնք տվյալ համակարգերի պատմական զարգացման արդյունք են և իրարից տարբերվում են հասարակության կազմակերպման գործիքներով: Արևմտյան տիպի հասարակության կազմակերպման հիմնական ձևը ժողովրդավարական մոդելն է, որի հիմնական գործիքներն են մարդու իրավունքները, օրենքի գերակայությունը և արդյունավետ լավ կառավարումը: Հասարակության կազմակերպման իսլամական մոդելը ավելի հայտնի է ումմա ձևակերպմամբ: Ումմայի մեջ ներգրավվելու և նրանից դուրս մղվելու գործիքները մշակվել են իսլամի տասնչորսդարյա պատմության ընթացքում, որոնք ընդհանուր առմամբ կարելի է ձևակերպել «Բարու (լավի) խրախուսում ու չարի (վատի) կանխարգելում» (الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر) բանաձևով:

Այս պատկերից կարելի է տեսնել, որ այսօր ընթացող գործընթացը, ոչ այլ ինչ է, քան փորձ մի արժեհամակարգի հիման վրա ստեղծված հասարակության կառավարման գործիքները կիրառել մեկ այլ արժեհամակարգի վրա

հիմնված հասարակությունները կառավարելու համար՝ առանց «ադապտացնելու» այդ գործիքները և չհստակեցնելով կամ մոտեցնելով իմաստները օբյեկտ հանդիսացող արժեքային դաշտին:

Ինչպես նշվեց իսլամի և արևմուտքի միջև փոխհարաբերություններում, ուժերի ասիմետրիկությունը թելադրում է հարաբերությունների որակը: Այսօր միջազգային և վերազգային գործակալություններից (Միջազգային արտարժույթային ֆոնդ, Համաշխարհային բանկ և այլն) և արևմտյան տերություններից սկսած, որոնք իսլամական արժեհամակարգի կրողի դիրքից ընկալվում են որպես քրիստոնեահրեական, գրեթե բոլորը պահանջում են, «իսլամը» (այսինքն՝ մուսուլմանական մեծամասնություն ունեցող և մուսուլմանական արժեհամակարգով առաջնորդվող պետությունները) ներգրավվի բարեփոխումների մեջ և, ինչու չէ, նաև լուսավորչական մի գործընթացի մեջ և ընդունի օրենքի գերակայությունը, մարդու իրավունքները և արդյունավետ կառավարումը՝ համեմված գենդերային հիմնահարցերով, որպես հասարակության կազմակերպման գործիքներ:

Այս արժեքների քարոզման համար Արևմուտքի կողմից օգտագործվում են ինչպես կառավարական (the Barcelona Process), այնպես էլ ոչ կառավարական խողովակներ (Amnesty International, Human Rights Watch, Transparency International).

Վերը նշվածը ցույց է տալիս, որ երկխոսությունը (կամ դրա իմիտացիան) այն տեսքով, որով առկա է այսօր, տանում է դեպի փակուղի, քանի դեռ գիտակցված չէ ընդհանուր բառարանի (նշանային համակարգի) ստեղծման անհրաժեշտությունը: Հակառակ պարագայում այս արժեհամակարգերի միջև տարբերությունները բերելու են նրանցից մեկի ազդեցության մեծացմանը և մյուսի ներքին դիմադրությանը:

Եվրոպայի համատեքստում իսլամի և քրիստոնեության միջև երկխոսության հաջողված փորձ կարելի է համարել այն գործունեությունը, որը ծավալել են մուսուլմանական որոշ ինտելեկտուալներ Եվրոպայում: Նրանց գործունեությունը մասնագիտական գրականության մեջ կարելի է հանդիպել ոչ այդքան ճիշտ ձևակերպում ստացած «եվրոիսլամ» եզրով:

Իսլամի և Արևմուտքի միջև երկխոսության կայացման գործում իր նշանակալի ներդրումն ունի մուսուլման խոշոր ինտելեկտուալ Տարիկ Ռամադանը: Տարիկ Ռամադանը, լինելով «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության հիմնադիր Հասան ալ-Բաննայի թոռը, մեծացել է հիմնականում Եվրոպայում: Այժմ նա Շվեյցարիայի քաղաքացի է: Խոսելով Տարիկ Ռամադանի մասին՝ պետք է նշել, որ նա կայանալով արևմտյան արժեքային միջավայ-

րում, այդուամենայնիվ, չի կտրվել իսլամական արժեղաշուից և անհատի մակարդակում կարողացել է գտնել յուրօրինակ համատեղման բանալին:

Տարիկ Ռամադանի գաղափարների հոշակագիր կարելի է համարել նրա «Լինել եվրոպացի մուսուլման» գիրքը, որտեղ նա փորձում է ցույց տալ իսլամական «մասլահա» (հանրային շահ) կոնցեպտի կարևորությունը մուսուլմանի կյանքում ժամանակակից Եվրոպայում: Իր դատողությունները ամրապնդելու համար Տարիկ Ռամադանը հղում է կատարում միջնադարյան նշանավոր մուսուլման ալ-Ղազալիի խոսքերին, որը «մասլահան» համարում էր շարիաթի էության վերջնական նպատակ: Ռամադանի պնդմամբ հանրային շահի պրիզմայով է պետք նայել և խրախուսել այս կամ այն գործունեությունը, որը բխում է ողջ համայնքի շահերից, այլ ոչ թե պարզապես առաջնորդվել կրոնագետների «հալալ» և «հարամ» որակավորումներով, որոնք հիմնված են տասներորդ դարից եկող ֆաթվաների վրա:

Արդարության համար պետք է նշել, որ Ռամադանի հայացքները կիսում է հիմնականում Եվրոպայում ապրող և իրենց առաջադեմ համարող մուսուլման երիտասարդությունը: Ռամադանի հետևորդների շարքերի ընդլայմանը իր հերթին նպաստում է այն հանգամանքը, որ նա իր լսարանին դիմում է իրենց համար հասկանալի լեզուներով (անգլերեն, ֆրանսերեն, արաբերեն և այլն):

Իսլամ-Արևմուտք դիսկուրսի հետաքրքիր տարրերից է նաև ինտերնետը, որը, լինելով ոչ մեկինը և ամենքինը միևնույն ժամանակ, չի կրում իր վրա ոչ մի նշան, այսինքն՝ պայմանական չեզոք տարածք է, ինչն էլ «ազատորեն» գործելու հնարավորություններ է տալիս:

Երկխոսության կայացմանը նպաստող ինտերնետ միջավայրերից կարելի է առանձնացնել *Q-News*, *Qantara.de* և *The Muslim News* հարթակները, որոնց գործունեությունը փորձ է լրացնել ընդհանուր բառարանի բացը: Կարելի է ասել, որ այս հարթակների համեմատական հաջողությունները պայմանավորված են նրանով, որ կառուցված են առավել մոտ բառարանների վրա:

Ամփոփելով կարելի է եզրակացնել, որ իսլամի և քրիստոնեության/Արևմուտքի միջև երկխոսության կայացման համար առաջին հերթին պետք է ստեղծել ընդհանուր բառարան: Այս գործընթացը պետք է ընթանա գիտնականների/մասնագետների անմիջական մասնակցությամբ: Ճանապարհը սկսելու համար պետք է հստակեցնել փոխշփման լեզուն և փորձել հասկանալ ժանամակի և տարածության կատեգորիաները իսլամում, ինչն իր հերթին կարող է դուրս բերել այն ադապտացիոն մեխանիզմները, որոնք

հնարավորություն պետք է ընձեռեն ընդհանուր բառարանի ձևավորման և, որպես արդյունք, երկխոսության կայացման համար:

Խնդրի մյուս կարևոր կողմն այն է, որ գոյություն չունի ունիվերսալ լուծում, քանի որ թե՛ իսլամը, և թե՛ Արևմուտքը (քրիստոնեությունը) միատարր չեն և առանձին տարրերի միջև երկխոսության կայացման համար անհրաժեշտ են առանձին լուծումներ, որոնք կարող են կտրականապես տարբերվել միմյանցից: